

УДК 911.3
DOI 10.32999/ksu2413-7391/2019-10-3

Гукалова І.В.,
доктор географічних наук,
провідний науковий співробітник відділу суспільної географії
Інститут географії Національної академії наук України

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається зміст поняття «інклюзивний розвиток», аналізуються причини і передумови появи концепції в умовах змін парадигми просторового розвитку у світі та Україні. Зроблено спробу актуалізувати ідею інклюзивності з позицій соціальної географії. Наголошено на взаємозв'язку інклюзивного розвитку з якістю життя населення, теоріями просторового розвитку, позначені контури інклюзивної політики світі та Україні.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивний розвиток, збалансований розвиток, соціальна географія, якість життя населення, Україна.

Hukalova I.V. TOWARDS SOCIO-GEOGRAPHICAL CONCEPTUALIZING INCLUSIVE DEVELOPMENT

The article deals with the essence of the concept of “inclusive development”, the reasons and preconditions for the forming concept of inclusive development in the context of changing the paradigm of spatial development in the World and in Ukraine are analyzed. It is emphasized on the interdisciplinarity of research in the topics of inclusiveness. The historical preconditions of the forming the concept of inclusive development are highlighted. It has been determined that the policy of inclusive growth provides the involvement of all population and all social groups (without exception and including the most vulnerable categories), as well as territories (including the most remote ones) in solving political, socio-economic, ecological and cultural problems of country's (region's) development.

Attention to the quality of life and increase of the average life expectancy, strengthening the ideas of human centeredness led to the actualization of theories of economic growth and social welfare, their transformation into the conceptual foundations of inclusive development and the dissemination of these ideas into all sciences, in particular into geography. At the same time, the new concept of inclusive development has become a logical evolutionary result of the continuation of ideas embedded in its time in the spatial theories of development. The inclusive approach broadens the traditional models of economic growth and emphasizes the equality of health, human capital, state of the environment, social protection as factors of social security. Of great importance are non-material factors relating to culture, ethno-national characteristics, specific political systems, which determines possibilities of creating and successful activities of inclusive institutions.

Inclusive spatial development in the article is defined as a process of structural changes accompanied by economic and social activity at every vertical and horizontal spatial levels, that provides improvement of the quality of life on the basis of maximum employment, equal access to opportunities and services for the local population and on the basis of the effective use of all resources. The contours of modern inclusive policy in the World and Ukraine are marked, directions of further scientific research of inclusiveness in social geography are determined.

Key words: inclusion, inclusive development, sustainable development, social geography, quality of life, Ukraine.

Постановка проблеми. Практикою діяльності ООН, інших міжнародних організацій закріплено принципи соціально-орієнтованого збалансованого розвитку: соціальний прогрес, рівність можливостей і справедливість, які включають у себе такі теми, як бідність, умови життя, зайнятість, освіта, здоров'я. Усі вони є складовими частинами якості життя населення. Виявляється, що індикатором виміру останньої може бути так звана інклюзивність розвитку, якою можуть похвалитися ті країни, де кожен житель, незалежно від

місця проживання, статусу, стану здоров'я в разі потреби отримує соціально гарантований мінімум послуг, достатніх для підтримки життєдіяльності. Рівень життя (доходів), у такому випадку, не відіграє визначальної ролі. За ідеєю інклюзивності, яким би високим не був дохід, за грошовий еквівалент неможливо компенсувати ті витрати, які зазнає територіально чи соціально ізольована людина, яка, наприклад, через зовнішню архітектурну недоступність громадської інфраструктури не може отримати необхідні послуги.

Британський географ С. Кертіс довела, що, наприклад, розподіл доходів не є фундаментальною причиною здоров'я населення. Набагато більш важливими причинами слід вважати якість води і транспортну доступність (S. Curtis, 2004). Зокрема, у Великій Британії серед тих, хто проживає на відстані 40 км від лікарні, регулярно обстежуються лише 61% населення. Можна уявити, скільки населення позбавлені доступу до швидкої диспансеризації в менш розвинених країнах, наслідком чого є зростання хронічної захворюваності, збільшення смертності і зменшення тривалості життя.

Серед ключових тем Всесвітнього економічного форуму 2018 р. у Давосі була представлена методика оцінювання розвитку країн за індексом інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index), який включав 12 базових показників, що характеризують економічне зростання, власне інклюзивність (доступність), а також стійкість (збалансованість) розвитку. За думкою фахівців, цей індекс є дуже актуальним в оцінці не тільки економічного поступу, але і рівня конвертації економічних здобутків в якість життя окремих людей, у т.ч. тих верств, які вважаються соціально вразливими. Лідерами серед 103 країн, що оцінювалися, стали Норвегія, Ісландія і Люксембург, аутсайдерами – Марокко, Кенія, Камбоджа. Інклюзивність розвитку цих країн (або її відсутність) означає те, що більшість членів суспільства вже відчули (чи не відчують зовсім) результати економічного розвитку. Україна у 2018 р. посіла 49 місце серед країн з економікою, що розвивається, поступившись Танзанії, Пакистану і Гондурасу (The Inclusive Development, 2018).

Можливих причин соціальної інклюзії немало: соціально-економічний статус, культура, лінгвістична група, релігія, географія (положення, місто/село), гендер, вік, сексуальна орієнтація, фізичне і ментальне здоров'я/спроможність, статус щодо безробіття, безпритульності, позбавлення волі. Протилежним поняттям є ексклюзія – виключення або певні обмеження доступу населення до тих чи інших умов, послуг, можливостей. Відчутний наголос на інклюзивності в більшості Цілей Сталого Розвитку 2030 (Цілі сталого розвитку, 2017) змушує широко подивитися на інклюзивний розвиток і його пов'язаність простором.

Нова парадигма просторового розвитку України, яка проглядається у т.ч. через реформу

децентралізації, пов'язана зі зміною поглядів і подоланням фрагментарності освоєння суспільством людських, територіальних, а також усіх інших ресурсів. Інклюзивний розвиток набуває особливого сенсу через глобалізацію і супроводжуючу її гуманізацію, коли зростає і має бути подолана нерівномірність розвитку як суспільства, так і простору. Інший аспект актуальності дослідження інклюзивності (як засобу) пов'язаний із формуванням нових механізмів вирішення територіальних проблем. Інклюзивність розглядається і з позицій активної участі всіх верств населення у соціально-економічному розвитку, і з точки зору значимої участі регіональних органів влади в управлінні, а місцевих громад – в обговоренні рішень щодо використання специфічних активів території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українській географічній літературі концепція інклюзивного розвитку нещодавно опинилася у фокусі уваги, в основному в її розгляді у зв'язку із проблемами сучасного урбаністичного поступу і зверненням уваги до питань зручності, комфортності, доступності послуг і простору для містян, у т.ч. для осіб з обмеженими можливостями (Урбаністична Україна, 2017; Гукалова, 2019; Изменения городского пространства, 2013). Дійсно, більш високе культурне різноманіття в містах призводить до зменшення впливу на людину стереотипів і традицій, які перешкоджають повноцінному розвитку тих соціальних груп, які зіштовхуються з ризиком потрапляння до соціально вразливих (Habitat III, 2015). З іншого боку, урбанізація є чинником соціально-просторової диференціації, а значить, інклюзивний розвиток міст винятково важливий. Водночас інклюзивний розвиток стосується не тільки міст.

Дослідженням сутності інклюзивного розвитку присвячені праці багатьох закордонних вчених, найвідомішими з яких є Д. Аджемоглу, А. Сен, П. Дюран, Дж. Гупта, Дж. Подеста, Е. Райнерт, Д. Робінсон (D. Acemoglu, 2012; J. Podesta, 2013). Серед українських науковців заслуговують на увагу праці економістів, зокрема А. Базилюк, Т. Затонацької, Е. Прушківської, Е. Лібанової, Ю. Савельєва (А. Базилюк, 2015; Т. Затонацька, 2014; Е. Прушківська, М. Дерев'ягін, 2018; Ю. Савельєв, 2017). У той же час чимала кількість понятійних, теоретико-методологічних аспектів інклюзивного розвитку регіонів і держави залишається неопрацьованими. Із соціально-географічної

точки зору концепція інклюзивності потребує осмислення, адже вона створює додаткові підстави для побудови регіональних стратегій і просторового планування.

Постановка завдання. Різні країни і регіони мають свою історію освоєння, етнокультурні особливості, інститути та соціальні структури. Це впливає на економічні, соціальні та політичні аспекти соціальної ізоляції, а конкретне життєве середовище значною мірою формує доступ до ресурсів і можливостей різних верств населення. Отже, соціальне включення (виключення) має розглядатися як просторово нерівномірний феномен, відповідно, диференційованою має бути і політика інклюзивного розвитку. Ураховуючи вищезазначене, завданням даного дослідження є актуалізація досліджень інклюзивності розвитку в соціальній географії, визначення суті і передумов формування концепції з позицій сучасного розуміння просторового розвитку з його орієнтирами на покращення якості життя населення.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивність (від англ. *inclusiveness* – залученість) в якості наукової категорії наразі є предметом наукового опрацювання представниками різних галузей знань. Активне вживання даного поняття почалося після Другої світової війни, коли у Європі помітно збільшилось число людей з інвалідністю і виникло питання проблем їх залучення до суспільного життя, доступу до різного роду послуг, що означало всебічні дії держав у напрямі забезпечення відповідних умов. Реалізація ідей інклюзивності спершу торкалася проблем розвитку окремих сфер, зокрема освіти. Необхідно було зробити її доступною для дітей і дорослих з інвалідністю, вирішити проблеми включення в суспільство різних, у т.ч. маргінальних, верств населення незалежно від статі, віку, національності, сексуальної орієнтації, фізичної дієздатності та економічного стану. Пізніше проблематика інклюзивності розширилася до подолання економічної нерівності як у локальних, так і у глобальному вимірах, а також забезпечення екологічної безпеки в якості фундаменту життя загалом. У 2009 р. Світовий банк публікує «Доповідь про зростання. Стратегії стійкого зростання і інклюзивного розвитку» (Доклад о росте, 2009). Відтоді принципи інклюзивного розвитку покладаються в основу планових документів багатьох країн.

Фахівці виділяють кілька історичних передумов формування концепції інклюзив-

ного розвитку: 1) боротьба за права людини у другій половині 1940-х рр.; 2) інвестиції у країни, що розвиваються у 1950-х рр.; 3) боротьба за політичні, економічні та соціальні права людини у 1960-х рр.; 4) безробіття, нерівність та бідність у світі, які вимагають перерозподілу доходів, покращення показників сільської місцевості та показників людського розвитку у 1970-х рр.; 5) необхідність швидкого реагування на глобальні екологічні виклики в 1980-х рр.; 6) зосередження уваги на правах, можливостях та свободах людей в 1990-х рр., відображених у Порядку денному на XXI ст. ООН (1992 р.); 7) формулювання Цілей розвитку тисячоліття в 2000 р. як способу визначення пріоритету «нижнього мільярду» (J. Gupta etc., 2015, p. 543).

Сьогодні політика інклюзивного зростання передбачає залучення до вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних, духовних проблем розвитку країн (регіонів) усіх без виключення верств населення і соціальних груп (включаючи найбільш вразливі категорії), а також територій (включаючи найбільш віддалені). Результатом такого розвитку має стати мінімізація/подолання соціальної і просторової диференціації, справедливий розподіл доходів і ресурсів, їх збереження і відновлення, включення в життєдіяльність периферійних, зокрема депресивних районів, що має сприяти покращенню якості життя населення і зміцненню людського потенціалу. Мета – створення реальних можливостей для максимальної самореалізації та участі всіх людей і всіх територій в усіх сферах життєдіяльності, реалізація цих можливостей і доступ до результатів діяльності.

У науковому дискурсі інклюзії її розуміння спирається на соціально-конструктивістський підхід, який передбачає пошук соціальної справедливості і рівності, мінімізацію супутніх ризиків. У соціально-географічному розумінні інклюзії означають і доступні (відкриті) для всіх простори, горизонтальну і вертикальну взаємодію між громадами, відсутність соціально-територіальної (у т.ч. транспортної) дискримінації населення, і низку інших питань. Щодо соціальної справедливості, то тут присутні два конкуруючих між собою тлумачення. Перше зосереджене на економічній (економіко-географічній) нерівності як основній причині соціального виключення людей (територій), друге – на невизнанні ідентичності різних соціальних груп (расових, етнічних, мовних,

конфесійних, гендерних, вікових тощо), груп людей з інвалідністю і обмеженими можливостями, а також невизнанні тієї чи іншої територіальної ідентичності.

Інклюзивне середовище передбачає, що кожна людина відчуває важливість свого життя і має бути залучена в різні види діяльності. Держава зобов'язана надати гарантії кожному реалізувати свій потенціал, бути активним повноцінним членом суспільства та отримувати таку частину результатів праці в результаті розподілу, яка дозволить забезпечити розширене відтворення (А. Базилюк, 2015). При цьому доступ до освіти, медицини і праці, різного роду послуг створює передумови зайнятості і підняття рівня доходів, покращення якості життя населення.

Якість життя населення, як відомо, включає аспекти, пов'язані зі здоров'ям, соціально-економічним, психологічним благополуччям людей. Вона залежить і від суб'єктивного сприйняття життя і, відповідно, є опосередковано зумовленою особистісними факторами. Життя та його об'єктивні сторони знаходять своє відображення в особистості, і люди, які знаходяться в тих самих зовнішніх умовах, можуть по-різному почуватися і мати неоднаковий рівень психологічного благополуччя. Якщо ж однією з умов існування є інвалідність чи будь-яке інше обмеження, це також не справляє однакового впливу на різних людей. Іноді люди з обмеженими можливостями здоров'я можуть відчувати себе більш щасливими, ніж здорові, якщо їм вдається реалізувати свій потенціал за умов дефіциту зовнішніх можливостей. Отже, критерієм оцінки благополуччя є внутрішнє самопочуття, а не лише створені умови безбар'єрності чи полегшення доступу. Саме тому методологічно інклюзивність розвитку має оцінюватися не тільки через статистичні показники, а й через масштабні опитування людей щодо їх відчуття комфорту.

Увага до якості життя людей і збільшення тривалості їх життя, посилення ідей людиноцентризму призвели до актуалізації теорій економічного зростання та суспільного добробуту, їх трансформації в концептуальні засади інклюзивного розвитку та проникнення цих ідей у всі науки, зокрема у географію. Найвідоміші просторові теорії розміщення, які почали активно розвиватися ще з початку ХХ ст., наступні кумулятивні теорії, теорії економічного зростання, «нової» економічної географії, суспільного добробуту та інші з'являлися

у конкретних країнах в певний час і дозволяли фахівцям пропонувати підходи до вирішення актуальних проблем. Сучасні процеси глобалізації також серйозно вплинули на уклад життя національних і регіональних спільнот, що призвело до поширення глокалізації і пошуку шляхів подолання асиметрій і дисбалансів, посилення механізмів саморозвитку територій та підвищення ролі місцевого самоврядування. У результаті відносно нова концепція інклюзивного розвитку стала логічним еволюційно зумовленим продовженням ідей, закладених в свій час у теорії просторового розвитку (рис. 1).

Найбільш тісний взаємозв'язок концепції інклюзивного розвитку проглядається: з теоріями суспільного добробуту – у проблематиці подолання нерівності й бідності та розподілу суспільного багатства; із просторовими теоріями – в аспектах формування місцевих і регіональних інклюзивних ринків; з теоріями економічного зростання, нової економічної географії, кумулятивними теоріями – в осмисленні співвідношення економічного зростання і добробуту населення, створення інклюзивних інновацій (А. Кожина, 2018).

Інклюзивний підхід розширює традиційні моделі економічного зростання і акцентує на рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинниках безпеки (К. Сапун, Р. Селезньова, 2018). Не аналізувати це все у просторовому плані означає ігнорувати географію, яка пояснює процвітання одних територій і збіднення інших. Мова не про традиційні чинники – місцеположення, ресурси, клімат, хоча і вони багато в чому є визначальними для просторового розвитку. Йдеться про нематеріальні фактори, які відносяться до культури, етнонаціональних особливостей, конкретних політичних систем, якими визначається можливість створення і успішної роботи інклюзивних інституцій. Від країни до країни, від регіону до регіону вони відрізняються, й іноді певні соціальні групи чи сили можуть мати більший вплив на державну політику, ніж держава (її офіційна політика) може впливати на суспільство та окремі соціальні групи. Ці фактори можуть перешкоджати процесам соціалізації, гуманізації і формуванню колективної (у т.ч. територіальної) ідентичності. Ось чому дискурс інклюзивності слід розвивати на всіх рівнях і у всіх сферах – починаючи від освіти, науки і закінчуючи політикою.

Рис. 1. Інклюзивний розвиток в царині окремих теорій просторового розвитку (побудовано за (А. Кожина, 2018; Ю. Гаджиев, 2009))

Європейською комісією інклюзивне зростання пов'язується із забезпеченням високого рівня зайнятості, інвестуванням в освіту, боротьбою з бідністю і модернізацією ринків праці, системи соціального захисту. Переваги такого зростання мають поширюватися на усі європейські країни, посилюючи їх територіальну єдність. У Стратегії «Європа 2020» зазначено, що інклюзивне зростання включає в себе: повне використання трудового потенціалу, зниження бідності та її наслідків, розвиток соціальної залученості, усунення регіональних диспропорцій. Таке комплексне бачення проблеми зростання та його інтегрованість у структурні реформи вже забезпечили диверсифікацію економік європейських країн, перехід їх на «зелені принципи» через збільшення частки відновлених джерел енергії. В європейських документах наголошується на процесі інклюзивного розвитку різних секторів економіки (не тільки високотехнологічних) при акценті на інфраструктуру як необхідну умову інклюзивності і сталості зростання (Europe 2020, 2010). Три основних фактори – розумне

зростання («smart growth»); стале (збалансоване) зростання («sustainable growth»); всеохоплююче (інклюзивне) зростання («inclusive growth») – сприятимуть поліпшенню умов життя людей, збереженню життєвого простору.

Основним документом, що визначає політику розвитку сучасної України, є Стратегія сталого розвитку «Україна 2020», схвалена Указом Президента в січні 2015 р. Нею було визначено чотири основні вектори руху країни:

- забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і підвищення стандартів життя;
- забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;
- забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах;

– забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.

Незважаючи на те, що сама ідея сталого (збалансованого) розвитку, яка відображає природно-захисні зусилля держави і механізми налагодження процесу використання природи і ресурсів, який не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, у Стратегії «Україна 2020» майже не розкрита, йдеться лише про «дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України» (Указ Президента, 2015), ідея інклюзивності проглядається в кожному із зазначених векторів. Цим фактично підтверджується важливість урахування багатьох стримувальних чинників збалансованого розвитку України та її регіонів, серед яких – внутрішня та зовнішня трудова міграція, тіньова зайнятість і тіньові доходи; обмежені можливості працевлаштування, нерівномірний географічний та секторальний розподіл цих можливостей; макроекономічні ризики, політичні зміни, високий рівень корупції, відсутність належної правової бази, а також тривалі бойові дії на сході країни. Основними напрямками в подоланні системної кризи на засадах інклюзивного розвитку є: гідна оплата праці; доступність і якість освіти й медицини; стимулювання підприємницької активності; формування рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від національності, мови, соціального статусу, гендерних чи вікових ознак тощо; створення сприятливих умов для інвестиційної та інноваційної діяльності; екологізація економіки; сприяння соціальній згуртованості і громадській активності, забезпечення безперешкодного пересування у просторі і можливостей користуватися суспільними благами особам з неповносправністю.

Висновки з проведеного дослідження.

Тривалий час у наукових дискусіях із питань просторового розвитку превалювала думка, що економічне зростання країни (регіону) є провідним чинником суспільного прогресу. Згодом стало зрозуміло, що для поліпшення якості життя населення слід дбати і про нематеріальні активи, і про проблеми рівномірності розподілу благ і доступу до них всіх верств населення. Незважаючи на різноманітність існуючих теорій, концепцій і моделей, пошук

демократичних і справедливих засад просторового розвитку у відповідності до викликів, які стоять перед світовою спільнотою, українським суспільством і кожною конкретною територіальною громадою, продовжується. Виклик інклюзивності здається нам чи не найважливішим серед усіх інших. Інклюзивний розвиток здатний забезпечити соціально-територіальну рівність, достойну якість життя і культуру відкритих відносин. У вузькому розумінні інклюзивності, як створення безперешкодного середовища для людей з обмеженими можливостями, фундамент для формування безбар'єрного простору вже закладений новими державними будівельними нормами ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд», що є однією з вимог до України у зв'язку із ратифікацією Угоди про Асоціацію з ЄС.

У широкому сенсі інклюзивний розвиток означає багатофакторний і багаторівневий процес, основою якого є політика максимальної зайнятості та освіти, залучення уразливих верств населення в роботу, інтеграція молоді, жінок, людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку в ринок праці і до навчання «протягом життя», надання їм можливості одержання реальної соціальної й економічної вигоди від участі у тих чи інших проектах. У свою чергу, інклюзивний просторовий розвиток можна визначити як процес структурних змін, що супроводжується економічною та соціальною активністю на всіх вертикальних і горизонтальних просторових рівнях і забезпечує поліпшення якості життя населення на основі максимальної зайнятості, рівного доступу до можливостей та послуг для місцевого населення і на основі ефективного використання всіх видів ресурсів.

Іноді об'єктивні обставини формування інклюзивного розвитку можуть поступатися суб'єктивним чинникам, тоді джерела розвитку тієї чи іншої територіальної громади слід буде шукати в ній самій, оскільки вона має потенційну здатність до саморозвитку і соціальних змін, втілює у собі повсякденні потреби й далекосяжні інтереси людей. Розвиток соціальної активності також виявляється залежним від «факторів місця», видів людської діяльності (спілкування, пізнання, праця, громадська діяльність). З позицій соціально-географічного осмислення інклюзивного розвитку наступні пошуки слід здійснювати саме в даних напрямках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Acemoglu, D. (2012) Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. New York : Crown Publishing Group.
2. Curtis, S.E. (2004). Health and Inequality: Geographical Perspectives. London, SAGE.
3. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. (2010). Brussels, EC.
4. Gupta, J., Pouw, N., Ros-Tonen, M. (2015) Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*, 27, 541–559.
5. Habitat III Issue Papers: Inclusive Cities (2015). doi : <http://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-Issue-Paper-1-Inclusive-Cities-2.0.pdf> (дата звернення: 10.05.2019).
6. Podesta, J. (2013). Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. Doi : <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07> (дата звернення: 10.05.2019).
7. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights. (2018). WEF. doi : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (дата звернення: 12.05.2019).
8. Базилюк, А.В. (2015). Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*, 1, 5–12. [Bazylyuk, A.V. (2015) Inclusive growth as a basis for socio-economic development. *Economics and management on transport*, 1, 19–29. (In Ukrainian)]
9. Гаджиев, Ю.А. (2009). Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Экономика региона*, (2), 45–62. [Gadjiev, Yu.A. (2009). Foreign theories of regional economic growth and development. *Economics of the region*, (2), 45–62. (in Russian)].
10. Гукалова, І. (2019). Сучасні виклики збалансованого розвитку міст України: соціально-географічна ревізія. *Міжнар. наук.-практ. конф. «Міжнародні та регіональні системи: актуальні питання міжнародних відносин і регіональних студій»* / За ред. В.І. Лажніка та С.В. Федонюка. Луцьк: Вежа-Друк, 58. [Gukalova, I. Modern Challenges of Sustainable Development of Ukrainian Cities: Socio-geographical revision (2019). *International Scientific Practical Conf. "International and regional systems: actual issues of international relations and regional studies"* / Ed. V. Lazhnik and S. Fedonyuk. LutskVezha-Print, 58. (In Ukrainian)]
11. Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития. (2009). Москва : Издательство «Весь Мир». Взято з <https://siteresources.worldbank.org/> [Growth report. Strategies for sustainable growth and inclusive development. (2009). Moscow, publishing house "All World". doi: <https://siteresources.worldbank.org/> (in Russian)].
12. Затонацька, Т.Г. (2014). Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*, 1(28), 2, 102–112. [Zatonatska, T.G. (2014). Financial support for inclusive growth and poverty reduction in Ukraine: existing practice and perspectives. *Theoretical and applied questions of economics*, 1(28), 2, 102–112. (In Ukrainian)]
13. Изменения городского пространства в Украине (2013) / Под ред. Л.Г. Руденко. Киев, 2013. [Rudenko, L.G. (ed.) (2013). Urban territories changes in Ukraine. Kyiv. (In Russian)]
14. Кожина, А.В. (2018). Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*, 22, 102–109. [Kozhyna, A. (2018). Theory of inclusive local development and its connection to territorial development theories. *Investments: Practice and Experience*, 22, 102–109 (in Ukrainian)] doi: 10.32702/2306-6814.2018.22.102 (дата звернення: 20.04.2019).
15. Прушківська, Е.Л., Дерев'ягін, М.В. (2018). Теоретичні аспекти інклюзивного розвитку та його роль у сучасних умовах. *Економічний вісник*, 2, 24–33. [Pruschkivska, E.L., Dereviahin, M.V. (2018). Theoretical aspect of inclusive growth and its role in modern conditions. *Economics Bulletin*, 2, 24–33. (In Ukrainian)].
16. Савельєв, Ю.Б. (2017). Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет». [Savelyev, Yu.B. (2017). Multidimensional modernity: social inclusion in the assessment of social development: a monograph. K. : KPU «Kyiv University». (In Ukrainian)]
17. Сапун, К.В., Селезньова, Р.В. (2018). Концепція інклюзивного зростання в економіці. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 1, 177–181. [Sapun, K.V., Seleznev, R.V. (2018). The concept of inclusive growth in the economy. *Bulletin of Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University*. 1, 177–181. (in Ukrainian)].
18. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» № 5 від 12 січня 2015 р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy of Sustainable Development of Ukraine 2020" dated January 12, 2015, № 5/2015 (in Ukrainian)]. doi : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 20.04.2019).
19. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія. (2017). За ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ. [Urban Ukraine: in the epicenter of spatial changes: a monograph (2017) / Ed. by K. Mezentsev, Ya. Oliynyk, N. Mezentseva. Kyiv. (In Ukrainian)]
20. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь (2017). Київ : Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report (2017). Kyiv, Ministry of Economic Development (In Ukrainian)].

Стаття надійшла до редакції 31.05.2019